

LZE ZALOŽIT FILOSOFII DĚJIN TROPOLOGICKY? Kritické poznámky k Haydenu Whitovi^a

Herta Nagl-Docekal

Pokus použít typologii jazykových obrazů, kterou rozvinula rétorika, pro filosofii dějin lze sledovat již u Vica. Ústředním záměrem se však stal teprve zcela nedávno v návaznosti na jazykově analytickou filosofii dějin. Jestliže si Arthur C. Danto ve své roku 1965 poprvé uveřejněné *Analytical Philosophy of History* vytyčil program zkoumat jazyk historiků,¹ pak vyhrotil tento program roku 1973 Hayden White v knize nazvané *Metahistory*, když jej rozšířil o motivy strukturalisticky orientované lingvistiky, v otázku po hloubkové struktuře jazykového utváření dějin a pokusil se ji pojednat z tropologického hlediska.² Tento Whitův počín vzbudil především ve Spojených státech amerických široký ohlas. Časopis *History and Theory. Studies in the Philosophy of History* uspořádal například ve spolupráci s Wesleyan University konferenci o *Metahistory* a publikoval o rok později výsledky této konference.³ Pokračování této diskuse v kontextu německy mluvících zemí je ospravedlněno v neposlední řadě tím, že diskuse o otázkách filosofie dějin v této oblasti se rovněž stále více orientuje na strukturalistické úvahy. V následujícím textu má být tedy položena otázka po platnosti rozhodujících tezí Whitovy koncepce. (Omezují se tím na koncepční založení *Metahistory* a nechávám do značné míry stranou důsledky, které odtud White vyvozuje pro dějiny idejí – jak

^a H. Nagl-Docekal, *Lässt sich die Geschichtsphilosophie tropologisch fundieren?*, in: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 4 (1993), sešit 3, *Klios Texte*, str. 466–478.

¹ Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge 1965.

² H. White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore a London 1973. (Odkazy v závorkách u jednotlivých citátů v textu se vztahují k tomuto vydání – pozn. překl.)

³ H. White, *Metahistory: Six Critiques*, in: *History and Theory*, Beiheft, 19 (1980).

naznačuje již podtitul jeho knihy *Historická obrazivost v Evropě 19. století*.)

Nejprve podám krátkou rekapitulaci Whitových směrnatných rozlišení. Jako před ním Danto zaměřuje i White svůj pohled na jazykové podání dějin. V úvodu ke své knize ohlašuje, že bude „odhalovat historikovo dílo v jeho nejzjevnějším aspektu, totiž jako jazykový útvar ve formě prozaického vyprávění, který si činí nárok být modelem a obrazem minulých struktur a procesů a vysvětlit „skutečné dění cestou jejich podání“ (str. 2). A jako Danto i White vychází z toho, že jazyk historiografie vykonává víc, než je pouhá reprodukce fakt, že je tedy vyprávěcím *utvářením*, což se v neposlední řadě zřetelně ukazuje v tom, že lze stejná fakta nalézt ve zcela odlišných historiích. Zatímco se však Danto soustřeďuje na to, aby prostřednictvím analýzy implikací vyprávěcí věty osvětlil strukturální prvky historie (jakožto vyprávěné historie), obrací White otázku po založení do obsahové polohy a hledá předpoklady odlišitelnosti vyprávěných historií.

Ve smyslu této otázky se Whitovi vzápětí stává zřejmým, že obecně rozšířený protiklad dějepisu jakožto vědy a spekulativní filosofie dějin, podle kterého se obě tyto formy dialogu s dějinami vzájemně vylučují, není nikterak evidentní. Proti tomuto běžnému názoru – který dalekosáhle určuje nejen sebeporozumění historiků, ale i teorii dějepisu jako vědy, zejména tu teorii, která vychází z Vídeňského kroužku, a který ještě i v Dantově knize *Analytical Philosophy of History* figuruje jako ústřední teze – staví White argument, podle něhož se interpretační výkon historie jako vědy zakládá na dějinně filosofických úvahách. Rozdíl mezi oběma disciplínami se podle něho redukuje na posun v kladení důrazu: „To, co u historika zůstává implicitní, je v dílech velkých filosofů dějin vyneseno na povrch a systematicky hájeno... Neexistuje žádná ‚historie ve vlastním smyslu‘, která by nebyla zároveň ‚filosofií dějin‘“ (str. XI). Pro spekulativní prvek, který spojuje historii a filosofii dějin, volí termín „myšlení dějin“ a označuje jím právě tu formu zacházení s minulostí, kterou má v úmyslu metahistoricky dokázat.

Aby přišel na stopu základům myšlení dějin, rozhoduje se White pro jistou metodu, která pochází ze strukturalisticky orientované lingvistiky: jazykový tvar chápe jako pouhý povrch a snaží se proniknout k jeho hloubkové struktuře. Ve smyslu této metody odkrývá White dvě různé vrstvy. První z nich se podle něho vyjímá v samých historických podáních natolik zřetelně, že ji nazývá jako vrstvu „zjevnou“. Je to rovina různých koncepcí týkajících se úlohy podání. White je

charakterizuje jako teorie historického vysvětlení, příp. teorie o tom, jak by mohlo být vysvětlení jakožto výsledku v podáních dějin dosaženo. Mluví o „zvláštních teoriích, ... o které se opíráme, abychom propůjčili historickým podáním zdání, že jsou ‚vysvětlením‘“ (str. XII). Když znovu zkoumá tyto koncepty co do jejich předpokladů, dospívá White nakonec k vrstvě vlastní hloubkové struktury. Definuje ji jako jako rovinu primárního pohledu na dějiny, který má estetickou, a nikoli pojmovou povahu, tj. jde o rovinu původního „pohledu na pole dějin“ (str. 4).

White se přitom neobrací přímo k autorům 19. století, které si zvolil, aby na nich ukázal specifický výraz obou rovin založení. Volí spíše typologický postup, který rozvíjí v úvodu své *Metahistory*. Whitovo zkoumání začíná tedy formálně orientovanou analýzou podání dějin („formalistickou koncepcí“), která vede k jejich uchopení do ideálních typů a k systematickému uspořádání různých možností, které jsou k dispozici v rámci obou rovin zakládajících veškerý dějepis. Teprve na pozadí těchto „typických struktur historického díla“ může být podle Whita postižena zvláštnost jednotlivých autorů, protože je identifikovatelná v proměnách jednotlivých prvků, příp. v jejich konkrétní kombinaci.

Pokud jde o rovinu teoretických koncepcí, přichází White s vysvětlením, že různá pojetí historického vysvětlení dávají odpovídajícím způsobem odlišné strategické pokyny pro historické podání. V souvislosti se svým typologickým postupem rozlišuje „... tři různé strategie, jež historik může použít, aby vytvořil ‚zdání‘, že jde o ‚vysvětlení‘: vysvětlení prostřednictvím formálního logického souzení (*argument*), vysvětlení narativní strukturou (*emplotment*) a vysvětlení pomocí ideologických předpokladů“ (str. X). Tyto typy strategií se nikterak vzájemně nevylučují; White chce spíše ukázat, že každé historické podání předpokládá určitou estetickou, epistemologickou a morálně-ideologickou dimenzi. V rámci každé této dimenze rozlišuje dále čtyři možné způsoby postupu. Tak např. v estetickém ohledu musí být podle něho každé historické myšlení přiřazeno jednomu ze čtyř „druhů struktury vyprávění“: romantickému, tragickému, komickému, satirickému. Na epistemologické rovině rozlišuje White čtyři druhy vědecké argumentace, které odpovídají právě tolika různým pojetím struktury dějin. Tyto „druhy argumentace“ jsou: 1. „formalistický“ – zde jde o zachycení individuálních dějinných forem (White uvádí jako příklad Herdera); 2. „mechanistický“ – v tomto případě má být odhalen kauzální princip dějinného procesu (reprezentativní

je zde podle Whita vztah základny a nadstavby u Marxe); 3. „organicistický“ – jím je míněna ta argumentace, která chce integrovat jednotlivé dílčí oblasti dějinného do jednoho nadřazeného celku (White tu odkazuje mj. na Hegela a Rankeho); 4. „kontextualistický“ – tento způsob argumentace se orientuje na synchronní analýzu a směřuje k vykázání funkčních a strukturních souvislostí (White z tohoto hlediska líčí Burkhardta). Nakonec, pokud jde o třetí dimenzi strategií vysvětlení, míní White, že každé podání dějin vykazuje ideologické implikace, tj. je založeno tak, že z každé konkrétní přítomné praxe plynou určité důsledky. Rozlišuje – vrací se tím ostatně ke Karlu Mannheimovi – následující čtyři typy politických směrů: anarchismus, radikalismus, konservatismus a liberalismus (str. 22–29).

Specifiku jednotlivých historiků a filosofů dějin se pak White snaží z tohoto hlediska postihnout jako důsledek jejich rozhodnutí v každé ze tří dimenzí vysvětlení. O Rankovi např. říká: „Rankovy dějiny jsou důsledně rozvrženy po způsobu komedie, té struktury vyprávění, jejímž ústředním tématem je *smíření*. Tomu odpovídá převaha organicistického způsobu vysvětlení, který u Ranka spočívá v odkrytí *integrujících* struktur a procesů, o nichž se domnívá, že se jimi vyjadřují základní hybné vztahy, které nacházíme v dějinách. Ranke nepracoval se ‚zákony‘, jemu šlo o odkrytí ‚idejí‘ jednajících osob a o rozpoznání pohnutek, které podle něho zabydlují historické pole... Ideologické implikace takového spojení komického typu jednání s organicistickým způsobem argumentace jsou bytostně konzervativní... potud takto utvářený dějepis vede legitimně k závěru, že obýváme nejlepší ze všech dějinných světů, nebo v každém případě nejlepší z těch, v něž můžeme ‚realisticky‘ doufat“ (str. 27 n.). White označuje tyto zvláštní kombinace jako individuální styl jednotlivého autora, používá tedy estetickou terminologii a v tom se již ohlašuje rozhodující obrat jeho úvah.

White je přesvědčen, že rozhodnutí, která jednotliví autoři v každé ze tří dimenzí činí, nejsou přístupná argumentaci, příp. že pro každou strategii vysvětlení je možné snést stejně dobré důvody; poznamenává, že historikové, jako Michelet, Ranke, Toqueville a Burkhardt, právě tak jako filosofové dějin, třeba Hegel, Marx, Nietzsche a Croce, „nemohou být prostě ‚odmítnuti‘“ a jejich „zobecnění nemohou být prostě ‚vyvrácena‘, ať na základě nových fakt, která se vynořila v pozdějších výzkumech, nebo v důsledku nové interpretační teorie pro události, které se vyskytují v předmětech zkoumání a jejich podání“

(str. 4). Toto stanovisko předpokládá ovšem závažné rozhodnutí, k jehož důsledkům se ještě bude třeba vrátit. Whitovi samému vyvstává na tomto místě otázka, jak jinak jsou založena zmíněná rozhodnutí, ne-li na základě racionálního diskursu. Tato otázka ho vede k tomu, aby hledal pod pojmovou rovinou rovinu další, a sice předpojmovou vrstvu, která je vlastním základem utváření historie.

White zde tvrdí, že obor historického musí být vždy již určitým způsobem konstituován, dříve než naň mohou být aplikovány různé strategie vysvětlení: „Dříve než může historik přenést na danosti historického pole ten pojmový rejstřík, který chce pro své podání a vysvětlení použít, musí ono pole *předem* zobrazit [*prefigure*], tj. konstituovat je jakožto předmět duchovního vnímání... Dříve než je otevřena nějaká určitá oblast výkladu, musí být rozvržena jako oblast osídlená určitými tvary“ (str. 30). Tento výkon konstituce probíhá podle Whita v hloubkové vrstvě vědomí, proto užívá termín „metahistorie“, aby již tímto označením dal na srozuměnou, že se tato rovina prostírá před veškerou historickou pojmotvorbou, tj. že musí být myšlena přísně „prekognitivně a prekriticky“ (str. 31). Podle Whita má tato prefigurace předmětného oboru dějepisů spíše estetický charakter, označuje ji jako „poetický akt“.

Ve smyslu svého typologického programu dospívá White, rovněž pokud jde o tento poetický akt konstituce, k rozlišení čtyř ideálně typických možností, a zde je onen bod, kde se obrací k tropologii. Tvrdí, že pro primární imaginaci historického jsou k dispozici ty formy, kterými se i jinak vyznačuje poetický jazyk. Při bližším určování těchto forem se White odvolává na Jakobsona, Lévi-Strausse a Lacana, pokud jde o čtveřici charakteristik, sahá pro ni až k Vicovi. Rozlišuje tedy následující tropy (které znázorňuje vždy jednou paradigmatickou figurou jazyka): 1. metaforu („má láska, růže“), 2. metonymii („padesát plachet“), 3. synekdochu („má celé srdce na dlani“), 4. ironii („chladná vášeň“). Dále vysvětluje: „Metafora s sebou přináší prefiguraci světa zkušenosti, a to prostřednictvím termínů ‚objekt-objekt‘, metonymie prostřednictvím termínů ‚část-část‘, synekdocha ‚objekt-celek‘... Tropus ironie je... jazykovým paradigmatickým způsobem myšlení, který je radikálně sebekritický nejen vzhledem k určité charakteristice světa zkušenosti, ale také vůči předpokladu, že pravda věcí může být adekvátně postižena v jazyce“ (str. 37).

Vlastní pointou Whitovy *Metahistory* je tedy to, že předmětný obor historického výzkumu a historické tvorby teorií je nejprve konstituován podle schématu jednoho ze čtyř tropů, přitom volba mezi těmito

tropy se odvozuje z estetických nebo morálních důvodů. White tvrdí, „že nejlepší důvody pro upřednostnění jedné perspektivy před druhou jsou vposled spíše estetické či morální než teoretickopoznávací“ (str. XII).

Touto primární imaginací historického jsou již připravena rozlišení na rovině pojmů: „Poetickým aktem, který předchází formálním analýzám, vytváří historik svůj předmět zkoumání a stanovuje předem pojmovou strategii, kterou chce ve svých vysvětleních použít“ (str. 31). Konkrétní kombinace strategií vysvětlení je tedy rozhodnuta již na metahistorické rovině. White mluví v této souvislosti výslovně o lingvistickém determinismu a pojmy označuje jako zajatce obrazů. Je toho názoru, že „myšlení zůstává zajatcem jazykové formy, jíž postihuje obrysy předmětů, které se ukazují v jeho vněmovém poli“ (str. XI).

Zásadní pojednání o této koncepci může nejprve ponechat stranou oprávněnost čtveřice typů, které White rozlišuje. Blíž je třeba sledovat spíše samu myšlenku zakotvení filosofie dějin, příp. „myšlení dějin“ v předpojmovém pohledu na dějiny. Jistě je přitom třeba přijmout tento Whitův motiv, pokud směřuje k obecné tezi, podle níž jak filosofie dějin, tak historický výzkum vycházejí z určitého předvědeckého porozumění dějinám. Vážné problémy však nastávají ve chvíli, kdy přihlédneme k bližšímu určení tohoto předporozumění. Když je White odvozuje z jistého výkonu konstituce, staví proti sobě dva momenty: zásah „prefigurace“ a jeho materiál. Z čeho však pozůstává tento materiál? Pro White není problém tvrdit, že tu jde o prostá data minulosti. Naproti tomu je však třeba uvážit, že historická fakta zásadně nelze myslet jako stavební kameny vědomí o dějinách. Abychom se totiž mohli chopit fakt jako takových, ať jsou nám předána současníky nebo pro ně saháme do minulosti, vždy je předem dán určitý pohled na příslušné procesy, který jakožto kritérium relevance rozhoduje o stanovení fakt. Jinými slovy: vědomí o dějinách, které chce White teprve nechat povstat na základě fakt, předohází již těmto faktům jako jejich základ.

Kořeny tohoto problému tkví v tom, že White určuje založení předmětného oboru myšlení o dějinách analogicky konstituci předmětů empirických věd, že se tedy orientuje podle Kantovy koncepce původní syntetické jednoty smyslových dat a forem názoru, příp. rozvažování. Tím, že White nepřihlíží k tomu, že Kant omezuje tuto koncepci přísně na předměty smyslového vnímání, ocitá se v problematice, kterou lze ostatně sledovat ještě v novokantovských pokusech o urč-

ní duchověd⁴ a pro kterou je reprezentativní v novější německy vedené diskusi teorie dějin Hanse Michaela Baumgartnera.⁵ Při vši různosti v jednotlivostech je všem těmto koncepcím společný následující problém. Aby mohli odvodit předmětný obor historického bádání z určitého procesu konstituce, rozdrobí napřed minulost do množství atomárních jednotlivých dat (příp. událostí), čímž se ztrácí nejen pozadí historických fakt, o němž byla právě řeč, ale zároveň i možnost stanovit, v čem má záležet na historických faktech to specificky historické.⁶

Přitom by se mohl stát relevantní pro určení předvědeckého porozumění dějinám právě Kant – a to jeho filosofie dějin zakotvená v praktické filosofii. V této souvislosti jsou to především dvě úvahy základní pasáže jeho *Idejí k všeobecným dějinám ve světoobčanském ohledu*, které zasluhují pozornosti. Za prvé ta, podle níž dějiny mají svůj původ v praktické mohutnosti člověka, příp. v problematice, která z ní vyplývá. Pravidla soužití, která jsou u zvířat dána instinktivně, musí podle této úvahy lidé určovat sami, což je úloha pro celý lidský rod. Za druhé zasluhuje pozornosti myšlenka, že lidé „jakožto rozumní obyvatelé světa nepostupují nikterak podle domluveného plánu“.⁷ Z první úvahy vyplývá nejprve to, že vědomí o dějinách má původ v *praxi*; vezmou-li se však v potaz obě úvahy společně, lze je rozvést tím směrem, že východisko pro primární obraz dějin tvoří napětí mezi konkrétním vlastním jednáním a jeho neplánovaným kontextem. Napětí mezi vždy vlastními praktickými principy a projekcemi cílů na jedné straně a (často proti našim záměrům jdoucími) důsledky, příp.

⁴ Srv. Max Weber, *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, in: týž, *Methodologischen Schriften*, Frankfurt am Main 1988, str. 1–64; k tomu: Herta Nagl-Docekal, *Die Bedeutung Max Webers für die gegenwärtige Auseinandersetzung um die sogenannten Sozialwissenschaften*, in: *Wiener Jahrbuch für Philosophie*, 9 (1976), str. 116–138.

⁵ Srv. Hans Michael Baumgartner, *Kontinuität und Geschichte*, Frankfurt am Main 1972; týž, *Thesen zur Grundlegung einer transzendentalen Historik*, in: týž a Jörn Rüsen (vyd.), *Seminar: Geschichte und Theorie*, Frankfurt am Main 1976, str. 274–302.

⁶ Bližší analýza se nalézá u Herty Nagl-Docekal, *Die Objektivität der Geschichtswissenschaft*, Wien a München 1982, zvl. str. 217 nn.

⁷ Immanuel Kant, *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, in: týž, *Werke in sechs Bänden*, vyd. Wilhelm Weischedel, sv. 6, Frankfurt am Main 1964, str. 34. Srv. též český překlad O. F. Bablera, I. Kant, *Idea všeobecných dějin ve světoobčanském ohledu* in: *Filosofický časopis*, č. 6 (1990), str. 818–827.

ohrožením či ztroskotáním těchto důsledků (příp. skupin osob, které je reprezentují) na straně druhé, je podle této koncepce základem předvědeckého porozumění dějinám, které lze odtud určit jakožto určité zvláštní bilancování těchto zkušeností.

Zde nabývá ústředního významu otázka relevance tropologie. Může se sice zdát případným nezatežovat dále Whitovu koncepci myšlenkou konstituce a uvést tropy do vztahu k tematizaci právě zmíněného napětí. A přece se právě tím teprve ukazuje problematičnost této koncepce. Zde je třeba si povšimnout toho, že ústřední záměr, který White sleduje svým odkazem k tropologii, směřuje k odhalení „prekognitivních“, příp. „prekritických“, a tedy již jen esteticky určitelných základů myšlení dějin. Tento záměr však stojí v cestě adekvátnímu určení předvědeckého porozumění dějinám. To sice jistě nevzniká v prostředí argumentace, nicméně je v zásadě artikulovatelné. Praktické zkušenosti nejsou nikterak záležitostí vkusu; aby mohla být postižena určitá souvislost např. jakožto určitý smysluplný nebo také dezintegrující vývoj, je jako základu posuzování vždy zapotřebí konkrétních vlastních praktických principů a projekcí cílů. Tyto, a nikoli libovolně vyměnitelné úsudky založené na vkusu jsou tedy vodítkem vědomí o dějinách.

Lze namítnout, že tato argumentace se White netýká, protože on vychází z toho, že před veškerou praxí a zkušeností je tu vždy již jazyk jako jejich základ. Jeho záměrem by pak bylo v duchu strukturalismu odvodit i ony zmíněné principy a projekce cílů z jazykové hloubkové struktury. Whitovu argumentaci by pak bylo třeba číst takto: to, jaké tropy volíme, rozhoduje i o naší praktické orientaci. V tomto smyslu interpretuje Whitovu koncepci také Hans Kellner. Přesněji řečeno připomíná Kellner ve svém článku *A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism*,⁸ že White nesledoval svou strukturalistickou intenci dosti důsledně, a proto upadl do rozporů. Kellnerovi se zdá svévolným přerušením hledání hloubkové struktury, když se White zastavuje u čtyř rovnocenných tropů. Podle něho by bylo třeba najít jakýsi „Over-Trope“, byť pro každou historickou epochu specifický, který by přiděloval ostatním tropům podřízenou funkci. Absenci tohoto bodu v *Metahistory* odvozuje Kellner z toho, že White chtěl zachránit svobodu vůle (to má naznačovat termín

⁸ Hans Kellner, *A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism*, in: *Metahistory: Six Critics*, viz pozn. 3, str. 1-19.

Linguistic Humanism v názvu Kellnerova článku). „Své konzistentní, byť absurdní stanovisko zaujal White tím, že prohlásil strukturu tropů za neredukovatelnou na mysl či společnost... Metahistory je morální text, který může ospravedlnit sebe sama jen tím, že tváří v tvář silnému determinismu naší doby vyhláší svobodu mravní volby.“⁹

Odhlédneme-li od Kellnerova kritického výrazu a sledujeme-li interpretativní obsah jeho textu, ukazuje se jako velmi ilustrativní. Obě ústřední Whitovy intence, které Kellner vyzdvihuje a staví proti sobě, jsou dobře vystiženy. Sledujeme-li ovšem tyto intence přesněji, ozřejmí se i ústřední problémy Whitova stanoviska; tím skýtá Kellnerova interpretace (nezávisle na jeho vlastních výhradách vůči Whitovi) rozhodující východisko kritické analýzy.

Nejprve tedy k Whitovu strukturalistickému motivu: zde se nabízí otázka, jak lze doložit tezi o determinaci myšlení jazykem. Tato otázka se týká v neposlední řadě strukturalistické argumentace samé a odkrývá její dvojitý rozpor. Za prvé se ukazuje teze o determinismu jako sporná co do formy, tj. jako teorie. Jak se má nějaká teorie vykázat jako věrohodná oproti jiným teoriím, jsou-li teorie vesměs „v zajetí“ jazykových obrazů? Jinými slovy: teze o determinismu problematizuje sama sebe, protože z ní vycházející teoretický diskurs lze odvodit z jisté základní dezinterpretace, podle níž nelze rozvinutí myšlení, které je ve vlastním smyslu relevantní, očekávat od argumentativního dialogu, ale od tropologických změn jazyka. Druhý rozpor tkví v obsahu teze. Kdekoli jsou vykazovány prekognitivní determinanty myšlení, tam zaujímá myšlení samo určité stanovisko, které nelze na základě této teze o determinaci postihnout. Jestliže White tvrdí, že každé „myšlení dějin“ lze odvodit z jednoho z tropů od něho odlišných, jak mají být potom lokalizovány jeho vlastní dějiny evropského historického myšlení v 19. století? White si sám tuto otázku položil a dospěl k následujícímu závěru: „Měl bych snad poznamenat, že tato kniha je sama rozvržena ironickým způsobem psaní. Ale ironie, která ji formuje, je záměrná a označuje proto obrat ironického vědomí proti ironii“ (str. XII). White se tedy výslovně sám vyjímá ze své teorie, nicméně opomíjí položit otázku po důsledcích, které z toho pro strukturalistickou teorii plynou.

Ukazuje se tedy, že Whitova orientace na strukturalismus vede k zásadním problémům. (Kellnerova námitka proti Whitově nedosta-

⁹ Tamt., str. 29.

tečné realizaci strukturalistických intencí se z tohoto hlediska jeví jako okrajová.) Jak je tomu s druhým prvkem Whitovy koncepce, který Kellner chápe jako prvek antagonistický, totiž se svobodou volby mezi tropy? Jak již bylo řečeno, zde se setkáváme znovu s vážnými problémy. Nejprve je třeba říci, že rozhodnutí mezi tropy se nemůže odvolávat na dobré důvody; probíhá totiž na prekognitivní rovině. To však znamená, že svoboda, o níž je zde řeč, může být pojata pouze jako pouhá libovůle. Na tom nic nemění to, že White označuje rozhodnutí mezi tropy jako „estetické“, příp. „morální“. Naopak: právě v tom, že užívá obě tato označení jako synonyma, se potvrzuje, že nemá na mysli rozhodnutí odůvodněné pomocí kritérií, nýbrž proces nepřístupný racionální argumentaci.

Na tomto místě je třeba vzít v úvahu, že White si položil otázku argumentativního odůvodnění nejprve vzhledem k oněm třem dimenzím strategií vysvětlení, které rozlišil. Přesněji řečeno šlo na tomto místě o tři různé problémy odůvodnění; bylo by tedy třeba zkoumat, podle jakých kritérií se mají orientovat 1. volba estetického utváření, 2. interpretace struktury dějin jako i úlohy vědecké argumentace a 3. morální, resp. politicko-ideologická rozhodnutí. White však odbývá zkrátka všechny tyto otázky konstatováním, že v žádné z těchto oblastí nejsou odůvodněná rozhodnutí možná. Tento verdikt není ovšem nikterak věrohodný, a to i když se vezmou v úvahu teorie dějin, které White sám zkoumá. Tak není zřejmé, proč by neměl být kritizován např. mechanistický nebo organistický pojem dějin. Spíše je třeba konstatovat, že návrat k tradičním náhledům by přinesl rozlišení, která poskytují v konkrétních případech základ pro určení relevantních kritérií. V této souvislosti by bylo především třeba rozvinout důsledky Kantovy praktické filosofie, resp. jeho filosofie dějin, která se z tohoto základu odvozuje a která je relevantní nejen pro určení předvědeckého porozumění dějinám, jak již bylo naznačeno, ale i pro všechny tři právě uvedené otázky (vedlo by však příliš daleko, kdybychom chtěli tento bod rozvést podrobněji).

Whitova redukce těchto otázek má za následek setřetí rozdílů mezi nimi, podmiňuje tedy to, že klade na roveň „estetické“ a „morální“. Tento problém se však netýká jen Whita, je spíše příznačným důsledkem analytické filosofie jako takové. Je-li racionalita definována výlučně logikou a empirií, pak musejí být estetická a morální dimenze stejnou měrou pojaty jako transracionální, a jako rozhodovací instance přichází pak v úvahu již jen libovůle, která je určena pouze negativně v protikladu k rozumu. Jinými slovy: v rámci této argumentace

se pokus zachránit svobodu zdařit nemůže; svoboda nemůže být adekvátně tematizována ani jakožto problém, tj. v souvislosti s otázkou po legitimitě praktických rozhodnutí, může být jen decisionisticky umlčena.

Na tomto místě však lze nahlédnout, jak spolu souvisí oba ústřední (a jak se nyní ukazuje, nikterak antagonistické) Whitovy motivy. Strukturalismus se musí jevit atraktivní z perspektivy analytické filosofie, zejména analytické filosofie dějin, ve dvou ohledech: za prvé proto, že skýtá možnost, jak dospět k rozlišením v tom oboru, který analytická filosofie může určit jen negativně; za druhé proto, že v návaznosti na nárok odvodit všechno myšlení z jeho prekognitivních hloubkových struktur nevyžaduje žádné rozšíření hranic racionality. Jinak řečeno: společným jmenovatelem, který umožňuje přechod od analytické filosofie ke strukturalismu, je verdikt proti pokusu určit rozum jako praktický rozum (což je ovšem zcela odlišně odůvodněno: jednak restriktivním pojmem rozumu v analytické filosofii, jednak distancí strukturalismu od pojmu rozumu vůbec). Tento verdikt je ovšem také společným problémem, který zatěžuje, jak se ukázalo, filosofii dějin nemalou hypotékou. White je ostatně reprezentativní autor, pokud jde o toto spojení; jeho úvahy náležejí do počáteční fáze tendence, která se nyní stále víc dostává do popředí. Přiblížení analytické filosofie ke strukturalismu je dnes – nejen ve smyslu problematiky filosofie dějin – stále častější jev, což ovšem také činí naléhavým úkol tematizovat nedostatky vlastní tomuto spojení.

Souhrnem je možné konstatovat, že Whitův pokus založit filosofii dějin tropologicky se obrací ve svůj opak. White sice vychází oprávněně z toho, že otázky filosofie dějin nejsou záležitostí pouhé teorie, že tedy rozhodnutí mezi různými pojmy dějin má morální implikace. Protože však odtud nepřechází k rozboru určení praktického rozumu, zbavuje se možnosti založit filosofii dějin. Adekvátně nemožou být vyloženy ani dějiny jakožto téma filosofie dějin, ani předvědecké porozumění dějinám jako východisko, z něhož povstává s nárokem na argumentativní založení veškeré myšlení dějin, ani báze odůvodnění, která otvírá argumentativní přístup k otázkám filosofie dějin. Ba co víc: pokus naplnit decisionistický, a tedy pouze negativně určený pojem svobody strukturalistickými prostředky znamená definitivní vyřízení filosofie dějin. Ta se podává již jen jako zdánlivý diskurs, jehož zdání diskursivity je možné jen tím, že je zastírán původ všeho myšlení z jazykových obrazů. Zdá se však, že White sám nevidí ani

imanentní aporie svého strukturalistického odhaľujícího argumentu, ani z něho plynoucí zmar svého záměru.

Tím vším ovšem není řečeno, že tropologie jako taková představuje ohrožení filosofie dějin. Problém Whitovy pozice plyne totiž teprve ze strukturalistického osvojení tropologie. Sledujeme-li naproti tomu např. postavení tropů ve Vicově filosofii dějin, dostaneme docela jiný obraz. V *Nové vědě* nemají jazykové figury nikterak charakter determinant myšlení; jsou spíše naopak vždy odvozovány z rozlišujících kroků myšlení. Vico to vysvětluje na příkladu častých antropomorfismů v označení krajinných strukturních prvků, jako na výrazech „mořský jazyk, rameno řeky, řadra moře“.¹⁰ Takové výrazy připisuje rané fázi vývoje jazyka, kdy jazyk ještě nebyl přiměřený myšlenkovým výkonům abstrakce. Myšlení vedlo tedy k nouzi jazyka, kterou bylo možné překonat zprvu jen pomocí obrazů. Odtud jsou podle Vica dějiny jazyka (a tj. všech jazyků) charakterizovány tím, že s přibývajícím diferenciací myšlení vzrostla nejprve vyřibíbenost jazykových obrazů, až konečně „s rozvojem lidského ducha byla vynalezena slova, jež znamenají abstraktní formy či rody (genera) obsahující své zvláštní druhy (species), anebo spojují části v celek...“¹¹ Tropý metonymie, synekdochy, metafory a ironie tvoří proto u Vica (v tomto pořadí) základ periodizace dějin jazyka. Jestliže se Vico dále pokouší vyčistit ze „slovníku jazyka“ základní strukturu dějin vůbec, „věčné ideální dějiny... podle nichž probíhají dějiny všech národů v čase“,¹² pak to znamená tropologické založení filosofie dějin, které se zásadně od Whitova liší. Podle Bruno Liebruckse se v tom ohlašuje již Hegelovo určení dějin jako cesty vývoje ducha.¹³ Otázka legitimacy takové orientace filosofie dějin na tropologii musí ovšem zůstat vyhrazena zvláštnímu zkoumání.

Přeložil Karel Novotný

¹⁰ G. Vico, *Die neue Wissenschaft über die gemeinschaftliche Natur der Völker*, vyd. E. Auerbach, Berlin a Leipzig [b. d.], str. 171. Srv. český překlad M. Quotidiana G. Vico, *Základy nové vědy o společné přirozenosti národů*, Praha 1991, str. 196.

¹¹ Tamt., str. 175. Citováno dle č. př., str. 171. K dějinám a významu metafor srv. Hans Blumenberg, *Paradigmen zu einer Metamorphologie*, in: *Archiv für Begriffsgeschichte*, 6 (1960), str. 1-142.

¹² Tamt., str. 68.

¹³ B. Liebrucks, *Sprache und Bewußtsein*, sv. 1, Frankfurt am Main 1964, str. 267.